
І.М. Ломачинська,
кандидат філософських наук,
докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ЖІНКИ В ДУХОВНОМУ ЛІДЕРСТВІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

В історії духовного лідерства особливе місце посідають праведні жінки-християнки, чий життєвий подвиг став зразком для наслідування нащадками.

У релігійно-філософській та історичній літературі є низка досліджень біографічного та агіографічного змісту, присвячених окремим постатям видатних жінок у християнській історії, але відсутній комплексний аналіз означеного феномена. У даному дослідженні ми спробували проаналізувати ті сутнісні особливості, що формують цілісний образ Жінки – духовного лідера в історії християнської духовності, акцентуючи увагу на православній і католицькій традиціях, де помертвий статус подвижника віри і благочестя узаконюється канонізацією.

Священне Письмо підкреслює високе призначення жінки на шляху християнського самовдосконалення. Так, як стверджує А.Трофімов, “у Книзі Буття йдеться про те, що одразу опісля гріхопадіння прабатьків Бог дав одкровення таємниці спасіння людини від гріха і смерті: “Сім’я жони зітре главу змія” (Бут. 3: 15)” [11, 6].

Образ жінки-праведниці, яка не лише об’єднала навколо себе громаду однодумців, а й стала зразком для духовного наслідування майбутніх поколінь, певним чином змінювався залежно від реалій історичної епохи та генези християнської церкви. Але основний принцип, визначальний для лідерства в цілому і для духовного лідерства, зокрема, – християнське служіння ближньому – був визначальним у діяльності кожної з них.

Шлях жіночої святості в історії християнської Церкви міцно пов’язаний з культом Святої Богородиці. Її ім’я досить часто згадується в Євангеліях, але спогади євангелістів не надають чіткого образу Матері Христа. Хоча в Євангелії від Луки (1: 26–56) докладно описується шлях обрання Діви Марії на її високу місію та її Божественне благословення, проте в Євангелії від Марка згадується епізод, коли Христос інтереси Церкви поставив вище за свою сім’ю, вказавши, “Хто мати Моя, хто брати Мої? І поглянувши довкола Себе на тих, що сиділи, сказав: ось мати Моя і брати Мої, бо хто творитиме волю Божу, той брат Мій, і сестра Моя, і мати Моя” (Мк. 3: 33–35). Напевно, саме тому догматичне вшанування Богородиці формувалось поступово, і Церква тривалий час не визнавала її вільною від первородного гріха, на відміну від Христа. Сучасна православна Церква вшановує Богородицю як святу і непорочну Діву. Католицька церква у вшануванні святої Богородиці пішла ще далі, встановивши за сприяння францисканців та єзуїтів у 1854 р. новий догмат про непорочне зачаття Діви Марії (що заперечується Православною церквою).

У православному духовному жіночому лідерстві заслуговували на канонізацію передусім ті жінки, які стояли на вершині влади, або були максимально наближеними до неї. Так, у період Київської Русі і до початку XVII ст. з тринадцяти канонізованих православною церквою жінок одинадцять були в миру княгинями або княжнями. Такий підхід був, певним чином, історично зумовленим, адже в період становлення християнства на Русі, в епоху безперервних міжусобних воєн і чужоземного підкорення важливим був не лише особистий внутрішній подвиг, а й, передусім, активна громадянська позиція, наявність певного владного впливу у вирішенні питань місіонерської християнізації. Жінка, незалежно від її сили волі, в суспільному середовищі постає як істота слабка і беззахисна, тому як в епоху Київської Русі, так і

опісля, не могли прославитися подвигом відлюдництва чи печерництва, адже ці різновиди чернецтвування для жінок були не можливі з точки зору моралі тогочасного суспільства. Зрозуміло, що для створення общинного монастиря одного бажання замало, тому в тій історичній ситуації лише власне духовне прагнення окремих праведних представниць князівських династій, помножене на відповідне матеріальне фінансування, забезпечене суспільним авторитетом, давало свої плоди у вигляді заснування нових жіночих монастирів, церковних шкіл, дитячих притулків.

Початок жіночому духовному лідерству в Православній церкві поклала велика княгиня Ольга, яка названа Церквою рівноапостольною. Рівноапостольними в християнстві визнані ті, “хто на основі апостолів і пророків, маючи самого Христа своїм наріжним каменем” (Єфес. 2: 20) насаджували та утверджували християнську віру” [14, 426]. Цим підтверджується її особливий духовний статус і авторитет у християнській Церкві, в якій, поряд з Ольгою, рівноапостольними визнано лише п’ять жінок: “свята мироносиця Марія Магдалина, свята первомучениця Фекла, свята Апфія, свята благовірна цариця Єлена, свята Ніна – просвітниця Грузії” [11, 11].

Ольга вважається “начальницею віри” і “коренем православ’я” в Православній церкві і ці епітети є відображенням сутності канонізації Ольги. Її основною заслугою вважається запровадження традиції християнського хрещення серед князівства і активне підтримування християнського місіонерства, здійснюваного на Русі візантійськими ченцями. З її благословення на Русі утверджується традиція державної підтримки церковного будівництва. З нашої точки зору, в канонізації Ольги її постать державного лідера домінує над духовною сутністю, адже в її Житті підкреслюється, що “управляла княгиня Ольга підвладними їй областями Руської землі не як жінка, але як сильний і розумний муж, твердо тримаючи в своїх руках владу і мужньо обороняючись від ворогів. І була вона для останніх страшна, своїми ж людьми любима, як володарка милостива та благочестива, як суддя праведний, що накладає покарання з милосердям, – нагороджуючи добрих і насаджуючи страх злим, віддаючи кожному відповідно до його вчинків” [11, 13]. Характеризуючи Ольгу як справедливого суддю, милостиву до добрих (своїх) і жорстоку до злих (чужих), православні теологи намагаються виправдати її юнацьку жорстоку помсту за вбивство древлянами князя Ігоря, коли вона “хитрістю заманила в Київ два посольства древлян, віддавши їх на страшну смерть: перше було заживо похованим на князівському дворі, а друге – спалене в бані. Після цього п’ять тисяч мужів древлянських були вбиті воїнами Ольги на тризні за Ігорем біля стін древлянської столиці Іскоростеня” [11, 12]. Слабкість Ольги в якості духовного проповідника виявляється і в тому, що вона так і не змогла переконати власного сина князя Святослава прийняти християнство. На схилі літ Ольга відходить від влади, стає зразком християнського смирення, і прохає поховати її за християнським обрядом, без язичницької тризни.

Складна і суперечлива постать княгині Ольги слугує взірцем для подальшого формування жіночого образу політичного лідера в православній традиції – мудра жінка – правитель, яка вміло використовує свої владні повноваження як у сфері державного будівництва, так і в утвердженні національної духовності. Така традиція жіночого лідерства (особливо в політиці) зберігається до сьогодні, адже, як засвідчують сучасні політичні реалії, ті жінки – лідери, які в своїй політичній діяльності спираються певним чином на національні духовні основи, мають шанс на збереження свого авторитету в суспільстві.

Зразком для жіночого духовного лідерства в православній традиції слугували постаті преподобних княгинь, які, відмовившись від шлюбу, віддали перевагу чернечому постригу. Їх духовний подвиг і колишнє мирське суспільне становище дали можливість із часом обійняти посаду ігумені в монастирі і, завдяки цьому, сприяти будівництву монастирів, соборів, церков, шкіл. Як відзначає Г.Федотов, “Численні святі князі затверджують можливість і обов’язок професійного служіння

світу. Святим, проте, це служіння стає лише через безмежну любов, найвищим вираженням якої є віддання душі своєї ближнього свого” [12, 237]. Авторитет суспільний, помножений на авторитет духовний, створювали образ беззаперечного лідера не лише серед жіноцтва, а й серед державних правителів. Так, преподобна Єфросинія Полоцька, “скориставшись родинними зв’язками з Візантійським імператором Мануїлом Комніном, привезла на Русь ікону Божої Матері Єфеської” [11, 11].

У православній традиції виключенням із загального правила, на нашу думку, можна вважати лише канонізацію блаженної Ксенії Петербурзької, яка прославилася як аскетична мучениця і провидиця з великим запасом позитивної енергетики.

Канонізація жінок-праведниць у православ’ї характеризується певною однотипністю, напевне, тому, що в силу історичних обставин Православна церква перебувала в залежності від держави, і, як відзначає Д.Мережковський, “християнство не пододало держави; але й держава в християнстві втратила той абсолютний сенс, який мала в язичництві, – перестала бути релігійною метою і зробилось емпіричною метою” [6, 96].

На нашу думку, у вшануванні жіночих постатей у духовному лідерстві особливо цікавою є католицька традиція, згідно з якою канонізація духовного жіночого подвигу відрізняється певним розмаїттям підходів.

У католицькому духовному жіночому лідерстві зазвичай канонізувалися жінки-мироносиці, такі, що мали достатньо влади і впливу в суспільстві, ті, що своїм духовним подвигом формували підвалини католицької церкви. Спробуємо проаналізувати постаті окремих із них.

Початок жіночому духовному лідерству в католицькій традиції поклала свята Женев’єва, заступниця Парижа. Її життєвий шлях випав на період формування підвалин християнства в Західній Європі, на ту епоху, коли офіційно визнане християнство відвойовувало життєвий простір у ще досить сильного на той час язичництва. Женев’єва народилась у 420 р. у галло-римській сім’ї і, давши з юних літ досить популярну на той час обітницю “Христової нареченої”, “жила в цноті та благочесті” [13, 539]. Під час загрози нападу на Париж військ Атілли, Женев’єва передбачила чудесне спасіння міста і відмовила жителів від втечі. Звинуваченій у “лжепророцтві” Женев’єві загрожувала страта, але коли її передбачення збулось, вона була визнана святою. Вона завоювала пошану городян також щедрістю, бездоганною моральністю і полум’яною вірою. Женев’єва може слугувати зразком канонізації епохи утвердження раннього християнства, коли відходить на другий план християнське мучеництво, а духовність християнських лідерів, основана на благочесті, любові і милосерді та підтверджена певною психологічною екзальтацією, викликає благовірний подив і захоплення у по суті ще язичницькому суспільному середовищі.

Розмірковуючи над питанням відсутності взірців загальноновизнаного жіночого духовного лідерства в епоху середньовіччя (адже з часів святої Женев’єви майже на тисячоліття жіночий духовний подвиг в історії католицької церкви був забутий), можемо обґрунтувати цей факт лише політикою самої церкви стосовно жінки в означену епоху. Адже екзальтована містика духовного подвигу жінки в епоху середньовіччя перебувала на межі канонізації (лише можливої і майбутньої) та інквізиції (цілком реальної), і, на жаль, історія замовчує, скільки жінок-праведниць згоріло на вогнищах інквізиції через звинувачення у відьомстві. Їх духовний подвиг, недосяжний і незрозумілий для сучасників, вимагає нового погляду з боку нащадків.

Зміна історичних реалій вимагає нових духовних лідерів. В епоху пізнього середньовіччя, що захлиналася від постійних конфліктів, особливо поціновувалися ті правителі, які сприяли утвердженню миру і спокою. Яскравим прикладом такої владної канонізації є Свята Ізабелла Португальська, королева Португалії, Інфанта

Арагона. Її називають “святою королевою” і “мироносицею” за те, що допомагала королю Португалії укласти мирні угоди з правителями сусідніх держав і проводити взаємовигідну, як для Португалії, так і для сусідніх країн, міжнародну політику. У своїй державі вона прославилась тим, що засновувала лікарні, школи і притулки. Їй же належить і заснування Францисканського монастиря. Зазвичай, наше життя будується на контрастах, і (як неодноразово проголошується в Новому Заповіті) неможливо зрозуміти сутність добра, не відчувши на собі зла; напевно тому праведність Святої Ізабелли постала різким контрастом властолюбству і розпутності її чоловіка, короля Іспанії, і тому лишилася зразком духовного наслідування в історії католицької Церкви.

Інший тип християнського подвижництва, можливо навіть протилежний по своїй суті, який йшов не від вершин влади, а із самих суспільних низів, подарувала Церкві Катерина Сієнська, Учитель Церкви, засновниця італійського жіночого духовного лідерства. Катерина виросла в незаможній сім'ї, була двадцять четвертою дитиною ремісника з Сієни. Згідно зі спогадами тогочасних біографів, Катерині з раннього дитинства являлись чудесні видіння, а в семирічному віці вона вирішила присвятити своє життя чернецтву. Незважаючи на протидію родини, Катерина після досягнення повноліття отримала постриг в домініканському монастирі, де прославилась своєю жорсткою аскезою і самокатуванням. Духовна діяльність Катерини виражалась у “безмежному співчутті до ран і страждань Спасителя, у вдячності і покорі щодо Його наказів, в постійному особистому спілкуванні з Ним через молитву видіння і в проявах любові” [10, 213], доведених до екстації. Характерною рисою Катерини є містицизм; у своїх екстатичних видіннях вона спілкувалася з Христом, Богоматір'ю та святими, отримувала від них поради, відчувала стигмати ран Христових.

Духовність Катерини Сієнської, яка (згідно із сучасним раціональним поглядом) часто межувала з безумством, народжувалась у складних історичних умовах, на тлі яких формувалась її авторитет як духовного вчителя. Життєвий подвиг Катерини відбувався у ті часи, коли весь християнський світ перебував у стані війни. В Італії та Німеччині проходили міжусобні війни, Англія і Франція розпочали Столітню війну, Європою котилися вічні супутники воєн – голод і смертельні епідемії. Католицька церква поступово втрачала свій авторитет у суспільстві, вогні інквізиції породжували страх, але вбивали віру. Потрібна була церковна реформа, яку активно проповідувала Катерина. Вона виступала проти поширених мирських гріхів тогочасних церковнослужителів – жадібності, властолюбства, проповідувала аскезу. Завдяки своєму суспільному авторитету поставала як “мироносиця серед ворожнечі місцевої знаті”, брала участь “у пропаганді хрестового походу” робила спроби “примирити папу Григорія XI із Флоренцією” [13, 527]. Катерина Сієнська відома також як літературний діяч, вона є автором численних діалогів, молитов і передбачень.

Взірцем жінки-реформатора в духовному лідерстві може слугувати свята Тереза Авільська, іспанська монахиня-кармелітка. З дитинства Тереза мала в душі чернечій поклик, і хоча походила зі знатної та заможної сім'ї, втекла з дому та отримала постриг у Кармелітському монастирі, де здобула авторитет сестер і дістала честь стати їх духовним вчителем. Основною заслугою Терези є реформація Кармелітського чернецтва, наближення його до засад раннього християнства. За зразком заснованого нею жіночого монастиря, з часом в Іспанії стали з'являтися чоловічі монастирі.

“Найбільш характерною для цієї кармелітки рисою і найзначнішим її внеском в історію Церкви була містика, яку вона зробила надбанням свого ордена. Тереза досягла найвищих вершин у споглядальній молитві і досягла успіху в навчанні молитві своїх сестер-черниць. Видіння (і взагалі надприродне) не були для неї головним сенсом життя. Сама Тереза завжди вважала їх речами неістотними; вона навіть боялася незвичайних переживань і чинила їм опір... Містика завжди по суті є

особистим благочестям. Проте містика Терези позбавлена будь-якого одностороннього індивідуалізму. Вона насамперед церковна і вже тільки тому вільна від спиритуалізму; вона така піднесена і теоцентрична, так пов'язана з постаттю Нествореного Посередника — Ісуса Христа, що не несе в собі ніякої небезпеки пантеїзованого сприйняття. І як у всякій істинній містиці, ця зануреність у Бога сутнісно пов'язана з апостольським служінням і добродійною діяльністю” [5, 215].

Гарна освіта і життєвий досвід дали поштовх для літературної діяльності святої Терези, фактично сформувавши її як першу жінку-богослова в історії католицької Церкви. Її внутрішній містичний досвід став зразком для наслідування всієї католицької спільноти, завдяки чому Тереза Авільська проголошена католицькою Церквою Вчителем Церкви.

Як відзначає Й.Лотц, “для розуміння ролі святої Терези в церковній історії важливо пам'ятати про те величезне враження, яке справило на неї проникнення релігійних змін до Франції. Вона цілком обдуманно і свідомо висунула ініціативу внутрішньої католицької реформи, щоб таким чином перегородити шлях реформі антикатолицькій. Пізніше орден реформованих кармеліток був переведений до Франції (1642 р. у Парижі відкрилася місіонерська семінарія) і ідеї святої Терези стали основою для французької містики XVII ст.; ця містика, своєю чергою, породила найвищі релігійні досягнення того часу” [5, 213].

У католицтві епохи Нового часу особливо вшановувалась освітня і місіонерська діяльність, якими свого часу прославилася свята Марія Магдалена Постел (1756–1846). Плебейське походження (Марія була донькою мотузника з рибальського села біля протоки Ла-Манш) не завадило їй на шляху духовного самовдосконалення, тому після закінчення школи чину бенедиктинок Марія заснувала власну школу, в якій, крім навчальних предметів, важливе місце посідало виховання майбутніх християнських матерів. Під час французької революції Марія заховала всі святі реліквії, таємно відвідувала хворих і вмираючих, а також при сприянні знайомого моряка допомагала священикам утікати в Англію. Однією з її основних заслуг є “заснування Конгрегації бідних шкільних сестер. Вона опрацювала Правила, в яких важливе місце мали: суворі бідність, покаєння і щоденна фізична праця” [15, 102]. Коли страшна буря знищила монастир бенедиктинок у Сант Савер-де-Вікомте, Марія їздила Європою, збирала кошти для оновлення церкви, яку їй вдалося реставрувати ще кращою, ніж вона була до того часу.

Але найбільш яскрава і трагічна постать в історії католицького духовного лідерства, яка стоїть осторонь загальних канонів освячення – незабутня Жанна Д'Арк. Життєвий шлях Жанни міцно пов'язаний із Сторічною війною, з її критичним, переломним моментом. Це була епоха, коли правляча еліта вичерпала свої сили і можливості і суспільство потребувало нових духовних лідерів, які могли б радикально змінити перебіг історії.

Жанна з дитинства відчувала своє призначення, дане їй Богом – бути визволителькою Франції. У дитинстві і юності у неї спостерігалися слухові і візуальні галюцинації: вона чула голоси, які закликали її до виконання цієї місії.

Керована своїм божественним призначенням, пересічна селянка Жанна покидає батьківський дім і добивається аудієнції у впливових воєначальників французької армії. Напевно, маючи неабияку здатність до впливу і переконання, Жанна одержує коня, спорядження і супровід для поїздки до резиденції дофіна Карла. Їй дивно легко вдалося минути територію, зайняту англійцями і бургундцями. Дофін, майбутній король Карл VII, приймає Жанну з великим недовір'ям. Він прагне підтвердження її божественного призначення і тому влаштовує перевірку: коли Жанну ввели в зал, вона повинна була сама впізнати короля серед безлічі придворних. Жанна впізнала короля, чим викликала здивування і захоплення в оточуючих. Формуванню іміджу Жанни як духовного лідера французької нації допоміг старовинний переказ, згідно з

яким країну погубить жінка, але врятує Діва. Після зустрічі Жанни з королем поширилася чутка, що з'явилася Діва, яка врятує Францію.

Їй дали можливість приєднатися до військ, які йшли на допомогу Орлеану; одягнена в рицарську зброю, Жанна д'Арк брала особисту участь у битвах; її поява в армії надихала воїнів. “У білому рицарському одязі, на білому коні, з полотняним знаменом, на якому були зображені Христос і ангели з ліліями Франції, Жанна вирушила до Орлеану” [13, 539].

Короткі історичні факти не дають змоги осягнути всю глибину феномену Жанни як духовного лідера. Юна неосвічена селянка силою свого духу і безмежною вірою змогла об'єднати цілу націю. Як писав Д.Мережковський, “безліч люду приваблювала вона до себе з нездоланною силою. Знаку її тільки і чекали ці люди, що втратили здоровий глузд і людську подобу від тривалої війни, щоб кинутись на англійські окопи і, можливо, загинути безглуздо. Але сільська дівчинка, що не знала військової справи, знайшла в собі достатньо здорового глузду, щоб вести їх не на англійські окопи, а в церкву” [8, 281]. Вона виганяє з військового табору всіх розпутних жінок, ставить під відкритим небом вівтар, де священник здійснює святе причастя. Це прагнення відтворити серед жорстокості і цинізму війни паростки людськості викликає безмежне захоплення і подив. “У світлих латах, на білому коні, Діва була прекрасна як святий Георгій-Побідоносець чи сам Архангел Михаїл. Дивлячись на знамено її, з витканими на оксамитовому полі, полі, поряд із білим голубом Духа святого, двома іменами в одному: Ісус-Марія, люди могли зрозуміти, що означає: Два в Одному: Він у Ній, Вона – у Ньому” [8, 278].

Зняття облоги з Орлеана стало політичним підґрунтям для коронації Карла VII. Слава про “Орлеанську діву” поширилася всією Францією; вона пропонувала піти на Париж. Але феодали, які намагалися обмежити вплив і популярність Жанни серед місцевого населення, доручали їй дрібні небезпечні військові операції. Жанна була взята у полон бургундцями, які за гроші передали її англійцям. Жанна д'Арк була звинувачена в чаклунстві і, за вироком церковного суду в Руані, спалена. Але загальнонародне піднесення, яке виявився в діяльності Жанни д'Арк, згуртувало і селянство, і дворянство, і бюргерство навколо короля і забезпечило майбутню перемогу у Столітній війні.

Через двадцять років після спалення чесне ім'я Жанни було офіційно відновленим, у 20-х роках минулого століття її канонізовано.

Як відзначають дослідники, “про духовний образ Жанни д'Арк ми маємо численну документацію..., а її фізичний образ лишається ніби прихований туманом. Не лишилося жодного реалістичного її зображення, ніяких матеріальних реліквій, жодної речі, про яку можна було б сказати з упевненістю, що вона їй належала” [10, 304]. Суперечливі спогади сучасників наштовхують на думку, що кожен із них прагнув побачити в ній той ідеал Жінки, до якої варто прагнути, захоплюватись, але не можливо осягнути.

Поняття визначної Жінки в свідомості асоціюється, передусім, із красою та яскравою зовнішністю, і, як засвідчує історія, значний суспільний і політичний вплив забезпечував жінці визнання її беззаперечної жіночої чарівності (прикладом може слугувати знаменита Клеопатра). Абсолютно інша оцінка жіночих якостей присутня в духовному лідерстві. Духовний подвиг і фізична цнота дарують жінкам-праведницям той образ блаженства, про який говорив Христос: “Блаженні унаслідують царство Боже”. На шляху духовного самовдосконалення вони відмовляються від принад мирського, тлінного, тому учні і послідовники захоплюються іншою красою, духовною, яка не підвладна часу. Жінки–мироносиці, духовні наставниці і милосердні сестри своїм духовним подвигом окреслили такий бажаний для кожного цивілізованого суспільства ідеал християнської любові та служіння ближньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія: книги Священного писання Старого та нового Завіту. – К., 2004.
2. *Дефурно М.* Повседневная жизнь в эпоху Жанны д'Арк. — СПб., 2002.
3. Жанна д'Арк, Дева Орлеанская. – Х., 1901.
4. *Кошелівець І.* Жанна д'Арк: Літ. біографія.— К., 1997.
5. *Лотц Й.* История церкви. – М., 2000. – Т. 2.
6. *Мережковский Д.С.* В тихом омуте: статьи и исследования разных лет. – М., 1991.
7. *Мережковский Д.С.* Испанские мистики: Св. Тереза Авильская. Св. Иоанн Креста. — Томск, 1998.
8. *Мережковский Д.С.* Лица святых от Иисуса к нам. – М., 1997.
9. *Нечаев С.Ю.* Жанна д'Арк. Тайна рождения. — М., 2005.
10. Подвижники. Избранные жизнеописания и труды. – Самара, 1994.
11. *Трофимов А.* Святые жены Руси. – М., 1994.
12. *Федотов Г.* Святые Древней Руси. – М., 1991.
13. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3-х тт. – М., 1995. – Т. 1.
14. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3-х тт. – М., 1995. – Т. 3.
15. *Шамоні В.* Перлини з життя святих. – Львів, 1996.